

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANI: MILLIY UYG‘ONISH VA TAQDIR

FOJIASI

NavDu 1-kurs talabasi

Bo‘ronova Sevara

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek adabiyotida realistik roman janrining ilk namunasi hisoblangan Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani g‘oyaviy-badiiy, ijtimoiy-siyosiy va psixologik jihatdan keng qamrovli tahlil qilinadi. Asar nafaqat ikki yoshning fojiaviy muhabbat qissasi, balki XIX asr o‘rtalaridagi Turkiston hayoti, Qo‘qon xonligidagi ichki nizolar, milliy o‘zlikni anglashinqirozi va jadidchilik g‘oyalarining badiiy ifodasi sifatida tadqiq etiladi. Maqolada roman qahramonlari — Otabek, Kumush, Yusufbek hoji, Zaynab va Homid obrazlari orqali yozuvchi mahoratiga xos bo‘lgan psixologizm, ijtimoiy tanqid va davr fojiasi falsafasi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: “O‘tkan kunlar”, Abdulla Qodiriy, o‘zbek realizmi, milliy uyg‘onish, jadidchilik, Otabek va Kumush, Yusufbek hoji, taqdir fojiasi, xonliklar davri, mustamlakachilik.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida yuz bergan milliy uyg‘onish (jadidchilik) harakati o‘zbek adabiyoti oldiga yangi, zamonaviy janrlarni o‘zlashtirish vazifasini qo‘ydi. Millatning dardini, uning tanazzuli va fojialari sabablarini ko‘rsatib berish uchun an’anaviy lirik turlar torlik qilar edi. Aynan mana shunday tarixiy zaruriyat tufayli Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyotida ilk bor realistik roman janriga asos soldi. 1919-1920-yillarda yozila boshlanib, 1922-yildan “Inqilob” jurnalida chop etilgan va 1926-yilda alohida kitob holda nashr etilgan “O‘tkan kunlar” romani milliy madaniyatimiz xazinasidan munosib o‘rin egalladi.

Yozuvchi romanga yozgan muqaddimasida o‘z oldiga qo‘ygan bosh maqsadini ochiq bayon etadi:

"Modomiki, biz yangi davrga qadam qo‘ydik, har bir yo‘sinda ham shu yangi davrning yangiliklari ketidan ergashishimiz va milliy ro‘monchilik o‘rnini o‘g‘latishimiz ham farzdir".

Biroq Qodiriy faqatgina janr yangiligi bilan cheklanmadi. U asar mavzusini o‘zi yashab turgan davrdan bir oz orqaga — Turkistonning chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi arafasidagi xonliklar nizosi davriga (XIX asrning 50-yillariga) ko‘chirdi. Bu shunchaki o‘tmishga sayohat emas, balki millatning bugungi (XX asr boshidagi) qaramlik, mustamlaka holiga tushib qolish sabablarini uning kechagi kunidan izlash, tarixiy xatolardan saboq chiqarishga bo‘lgan ulkan intilish edi. Romanning bosh sarlavhasi ham, uning har bir sahifasi ham millatni ogohlikka, birlikka va ma’rifatga chorlaydi.

1. Roman Yaralishining Tarixiy va Ijtimoiy Konteksti

Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”ni yozayotgan davrda Turkiston zaminida sovet tuzumi o‘z hukmronligini o‘rnatayotgan, biroq jadid ziyolilarining milliy mustaqillik va uyg‘onish haqidagi g‘oyalari hali butunlay bo‘g‘ilmagan edi. Muallif o‘z millatining buyuk o‘tmishi va fojiali bugunini muvozanatga solish uchun Qo‘qon xonligi davridagi ijtimoiy-siyosiy inqirozni tanlab oldi.

XIX asrning o‘rtalari — bu Turkiston zaminida urug‘chilik, mahalliychilik va taxt talashish o‘yinlari eng avjiga chiqqan, qipchoq-o‘zbek qirg‘inlari tufayli xalqning boshiga bitmas-tuganmas balolar yoqqan davr edi. Qodiriy bu davrni tanlash orqali o‘quvchiga quyidagi haqiqatni yetkazmoqchi bo‘ladi: ichki nizolar, jaholat va adolatsizlik hukmron bo‘lgan jamiyat o‘z-o‘zidan parokandalikka mahkumdir. Aynan mana shu parokandalik keyinchalik chor Rossiyasi qo‘shinlarining o‘lkaga osongina bostirib kirishi va millatning mustamlakaga

aylanishiga zamin yaratdi. Romandagi milliy uygʻonish gʻoyasi mana shu achchiq haqiqatni anglash va undan xulosa chiqarish orqali namoyon boʻladi.

2. Obrazlar Tizimi va Ularning Gʻoyaviy Vazifalari

Romandagi har bir obraz shunchaki hayotiy qiyofa emas, balki maʼlum bir ijtimoiy qatlam, dunyoqarash yoki gʻoyaning tashuvchisidir. Biz quyida taqdim etilgan maqoladagi yanglishishlarni tuzatgan holda, bosh va ikkinchi darajali qahramonlarning haqiqiy badiiy va ijtimoiy vazifalarini tahlil qilamiz. Otabek — Yangi Davr Va Maʼrifatparvarlik Timsoli

Otabek — Toshkentlik yirik savdogar Yusufbek hojining yagona oʻgʻli (asardagi yanglish iddaolardan farqli oʻlaroq, Yusufbek hoji oʻz mansabini mustahkamlash uchun qizlarini uzatish payida boʻlgan shaxs emas, u yurt tinchligini oʻylagan ulugʻ arbobdir). Otabek oʻz davrining ilgʻor, maʼrifatli va mustaqil fikrlovchi yoshi sifatida gavdalanadi. U Margʻilonga, keyinchalik esa Rossiyaning Shamay (Semipalatinsk) shahriga savdo ishlari bilan borib, u yerdagi nizom, tartib va rivojlanishni koʻradi.

Otabekning fojiasi shundaki, u oʻzining zamonaviy va maʼrifiy qarashlari bilan oʻzi yashayotgan oʻrta asrlar jaholati botqogʻiga botgan jamiyatdan ancha ilgari ketgan edi. U oila qurishda ham eskilik aqidalariga, koʻrmay-bilmay uylanish urf-odatlariga qarshi chiqadi va oʻz muhabbatini Margʻilondan — Margʻilon aʼlami (qozisi) Mirzakarim qutidorning qizi Kumushbibidan topadi. Otabek obrazi — jadidlarning “millatni maʼrifat va islohotlar qutqaradi” degan gʻoyasining badiiy mujassamlanishidir.

Kumushbibi — Sharqona Goʻzallik Va Maʼsumlik Fojiasi

Kumushbibi — oʻzbek ayolining eng goʻzal, iffatli, sadoqatli va oqila timsolidir. Uning goʻzalligi faqat tashqi qiyofasida emas, balki uning boy ichki dunyosi, ota-onasiga boʻlgan hurmati va turmush oʻrtogʻiga boʻlgan cheksiz

muhabbatida ko‘rinadi. Kumush garchi fojia qurboniga aylansa-da, asar davomida hech qachon irodasiz yoki zaifa sifatida ko‘rinmaydi. U g‘urbatda emas (maqoladagi xatolikni tuzatamiz), balki Toshkentda, Yusufbek hojining xonadonida, rashk va hasad qurboni o‘laroq, Zaynab tomonidan berilgan qora dori (og‘u) tufayli fojeali tarzda vafot etadi. Uning o‘limi — beguborlik va sof muhabbatning shafqatsiz ijtimoiy muhit va xurofot ustidan qozongan ma‘naviy g‘alabasidir, chunki u o‘limi oldidan ham hammaga ezgulik tilaydi.

Yusufbek Hoji — Millat G‘ami Va Siyosiy Inqiroz

Yusufbek hoji — romandagi eng murakkab va salmoqli siyosiy obrazlardan biri. U Qo‘qon xonligining Toshkentdagi elchisi, o‘z so‘ziga va nufuziga ega bo‘lgan davlat arbobi. Sobiq matnda aytilganidek “mansabparast” emas, aksincha, xalqni qonli qirg‘inlardan asrab qolish uchun jon kuydirgan shaxsdir. Uning Qo‘qon xonligidagi qipchoq va o‘zbek urug‘lari o‘rtasidagi adovatni to‘xtatishga bo‘lgan urinishlari, dor ostida turib xalqqa qilgan murojaati yozuvchining milliy birlikka bo‘lgan da‘vatidir:

"Birimiz el bo‘lsak, birimiz yurt so‘raymiz... Bu ketishda ketadigan bo‘lsak, yaqin orada yotlar qo‘liga asir bo‘lurmiz!"

Yusufbek hojining fojiasi — shaxsiy hayotida Otabekni o‘z ra‘yiga yurishga majburlab, uni Toshkentda Zaynabga uylantirishi va shu orqali boshlangan oilaviy inqiroz bo‘lsa, ijtimoiy hayotda esa o‘zi asramoqchi bo‘lgan yurtning o‘z ko‘z o‘ngida parokanda bo‘lishidir.

Zaynab Va Homid — Jaholat, Hasad Va Fitna Kuchlari

Zaynab — an‘anaviy o‘zbek oilasidagi majburiy nikoh va kundoshlik tizimining qurbonidir. U tabiati yomon qiz bo‘lmagan, biroq uning ma‘sumligi onasi va atrofdagilarning fitnalari, Otabekning unga nisbatan sovuq munosabati tufayli rashk va nafratga aylanadi. Oxir-oqibat u Kumushga zahar berib, o‘zi aqldan ozadi.

Homid esa romandagi mutloq salbiy obraz bo‘lib, u shaxsiy manfaati, shahvati va boyligi yo‘lida har qanday razillikka, qotillikka (masalan, qutidor va Otabekni soxta xat orqali dorga hukm ettirishga) tayyor turgan razil toifa vakilidir. Homid, shuningdek, jamiyat rivojiga g‘ov bo‘layotgan eskilik va jaholat qatlamini ifodalaydi.

3. Romandagi Realizm, Psixologizm va Badiiy Mahorat

Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyotida badiiy psixologizm maktabini yaratdi. Qahramonlar faqatgina o‘z nutqi yoki harakatlari bilan emas, balki chuqur ruhiy tahlillar orqali ochiladi.

Yozuvchi qahramonlarning ichki dunyosini ifodalashda “sukut”, “ko‘z yoshi”, “tush ko‘rish” va “ichki monolog” kabi usullardan unumli foydalanadi. Masalan, Otabekning Kumushdan ayrilgandagi ruhiy azoblari, Zaynabning ich-ichidan kemirayotgan rashk olovi, Yusufbek hojining yurt taqdirini o‘ylab tunlarni bedor o‘tkazishi juda yuksak mahorat bilan chizilgan.

Romanning tili o‘ta boy, jozibador va xalqonadir. Qodiriy qahramonlar ijtimoiy kelib chiqishiga qarab til tanlaydi: ulamolar va aslzodalar nutqida arabiy-forsiy istilohlar, oddiy xalq, enagalar nutqida esa sodda, maqol va matallarga boy jonli til ustunlik qiladi.

4. Romanning Fojiaviy Yakuni Va Undagi Tarixiy Haqiqat

Romanning yakuni haqiqatan ham fojiaviydir, biroq bu fojia ma'lum bir faktlarga asoslanadi. Kumushbibining Toshkentda rashk qurboni bo‘lib vafot etishi Otabekni butunlay hayotdan ko‘ngli qolishiga olib keladi. Otabek asar oxirida Rossiya bosqiniga qarshi kurashish, vatan mudofaasi uchun Marg‘ilonga, undan keyin esa Turkiston mustaqilligi yo‘lidagi jang maydonlariga jo‘nab ketadi. Muallif asar xotimasida Otabekning vatan ozodligi yo‘lidagi janglarda (Xonariq bo‘yidagi urushlarda) mardona halok bo‘lgani haqidagi xabarni keltiradi.

Bu fojiaviy yakun orqali Abdulla Qodiriy shunchaki kitobxonni yigʻlatishni maqsad qilmagan. Bu yakun — ijtimoiy ogohlantirish edi. Agar jamiyat ichkaridan chirisa, adolat va ilm yoʻqolsa, hasad va xurofot gʻolib kelsa, u yerda eng goʻzal insonlar (Kumush kabi), eng maʼrifatli yoshlar (Otabek kabi) va eng buyuk davlat arboblari (Yusufbek hoji kabi) baribir halokatga mahkum boʻladi. Millat oʻz mustaqilligini yoʻqotadi.

Xulosa

Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romani oʻzbek milliy tafakkuri va adabiyoti tarixida inqilobiy burilish yasagan asardir. Yozuvchi oʻtmish lavhalari orqali oʻz davrining eng ogʻriqli nuqtalarini, milliy uygʻonish zaruriyatini dadil oʻrtaga tashladi. Asarda tasvirlangan Otabek va Kumushning fojiali taqdiri — bu shunchaki ikki yoshning sevgisi emas, balki jaholat va ichki nizolar botqogʻiga batgan butun bir yurt — Turkistonning fojiasi edi.

Aynan vatanparvarlik, milliy birdamlik va mustamlakachilik siyosatini bilvositaham qoralash gʻoyalari mavjudligi tufayli, ushbu roman va uning muallifi sovet mustabid tuzumi tomonidan shafqatsiz taʼqiblariga uchradi. Abdulla Qodiriy 1938-yilda qatagʻon qurboni boʻldi, roman esa uzoq yillar davomida taqiqlandi. Shunga qaramay, xalq oʻz sevimli asarini qalbida saqladi.

Bugungi mustaqillik davrida “Oʻtkan kunlar” romani oʻzining haqiqiy qadr-qimmatini topdi. U har bir avlodni oʻzligini anglashga, milliy qadriyatlarni asrashga, oʻtmish xatolaridan saboq chiqarib, vatan kelajagi uchun masʼuliyatni his etishga oʻrgatuvchi oʻlmas maʼnaviy darslik boʻlib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan Adabiyotlar Roʻyxati

1.Qodiriy, A. (1926/2018). Oʻtkan kunlar (Roman). Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.

2. Qo‘shjanov, M. (1994). Abdulla Qodiriyning tasvirlash san‘ati. Toshkent: “Fan” nashriyoti.

3. Karimov, B. (2019). Abdulla Qodiriy: ijodiy tarjimai hol va badiiy tafakkur. Toshkent: “Mumtoz so‘z”.

4. Sharafiddinov, O. (2001). Ijodning oily baxti (Adabiy-tanqidiy maqolalar). Toshkent: “Yozuvchi”.

5. Aliyev, A. (1983). Abdulla Qodiriy (Hayoti va ijodi haqida ocherk). Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti.

6. Normatov, U. (2005). Qodiriy bog‘i (Roman poetikasi masalalari). Toshkent: “Ma‘naviyat”.